

**СПОСОБИ ОСМИСЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ В
АМЕРИКАНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ БАЛАДАХ**

Стаття має за мету дослідити основи художнього мислення та образотворення в американських фольклорних баладах. У процесі реконструкції концептуальних моделей словесних образів виявлено особливий спосіб концептуалізації баладного світу – це концептуальна морфоза. Основними художніми прийомами вербалізації образів, що структуровані концептуальною морфозою, виступають фонологічна та редулькована ономаіопея. Когнітивною моделлю концептуальної морфози слугує така: ХТОСЬ/ЩОСЬ ТОТОЖНЕ КОМУСЬ/ЧОМУСЬ. Результатом дослідження способів концептуалізації художнього світу балад є висновок про те, що баладний світ вибудовується на основі заміщення світу людей світом природи та актуалізації концепту НЕПОДІЛЬНИЙ КОСМОС.

Ключові слова: образність, метаморфоза, концептуальна морфоза.

Вступ. Образність баладного твору сягає глибин тих часів архаїчного етапу розвитку художньої свідомості (Х ст. до н.е. – III ст. до н. е.), коли панувало синкретичне мислення. Первісно-примітивні форми мислення не мали раціональної уґрунтованості, напроіи, надавали "історично обумовленим інтенціям статусу природних" (Р. Барт), функції "дологічної імперативності" (Л. Леві-Брюль), "дореального", "сурогатного" (З. Фройд). Тому первісний концепт, що є формою об'єктивації архаїчного знання, є ментально-психогенетичним комплексом [10], який постає як єдність знань, уявлень, почуттів, інтуїції, трансценденції, проявів архетипно-позасвідомого, закріплених за певним знаком [10; 12], а також охоплює своїм значенням "речі" та "дії" "у формі рівностей, повторів, персоніфікацій та метафор" [14, С. 51, 112]. Стійке уподібнення дій та речей, а також протилежностей лежить

в основі архаїчної свідомості та визначає можливості міфотворчості як важливого етапу розвитку креативного мислення. Тому використання архетипу як Єдиного Об'єкту, який несе *гомеоморфну функцію* [5], тобто уподібнює різні явища реального світу, усі різноманітні об'єкти одного класу чи вказує на функції, пов'язані з цими об'єктами.

Метою статті є реконструкція моделі раннього концептуального тропу – метаморфози, яка є одним із способів образотворення в американських фольклорних баладах. Вирішення поставленої мети забезпечується розв'язанням низки **завдань**: з'ясування підґрунтя первісної творчості, виявлення способів осмислення баладного світу, визначення ролі концептуальних тропів у формуванні образності американських фольклорних балад.

Зважаючи на поступальний розвиток творчого мислення від міфу до міфопоетики і далі до фольклору, структура словесного образу (далі – СО) містить інформацію про етапи становлення творчої думки, відтак, у структурі СО архетип є "першообразом" (за О. М. Веселовським), який диктує розвиток СО. Оскільки фольклор містить надбання попередніх форм художнього мислення поряд із більш розвиненими, СО такого твору можуть відображати те, що на міфологічному ґрунті було змістом, а на поетичному стало внутрішньою формою [13, с. 142; 6, с. 18], або структурою СО, у світлі нашого дослідження – образ-схемою СО, яка активується архетипом. Такі образи є архетипними, бо зберігають глибокий зв'язок з протопоетичними формами мислення. Особливо такий зв'язок помітно у структурі тих СО, які збереглися у своєму архаїчному стані, будучи непідвласними суттєвим трансформаціям. Таким є СО на позначення героя чи героїні баладних творів. СО, що позначає героя у баладах, не вирізняється індивідуальністю, він є типовим та виражається номінативними одиницями *king i knight*. Тобто, головний герой зображується людиною вищого соціального статусу, проте без особливостей, які б вирізняли його серед інших. Архетипом, що лежить в основі СО є САМІСТЬ з концептуальними імплікаціями *гармонія, цілісність*,

збалансованість. Цей архетип є породженням певних соціально-економічних умов, характерних для общинно-родової організації, коли особистість повністю відсутня, як і розуміння людини окремо від природи [6, с. 9 – 10]. Індивід зливається з общиною і природою. Персоніфікацією подібної спільноти і недискретності є міфічний тотемний предок-родоначальник, який утілює у собі зоо-, фіто-, і антропоморфні ознаки [6, с. 9]. Тотемізм є утіленням давнього способу типізації, на який були здатні люди того періоду своєї історії. Зазначений персонаж, що сформувався в недрах родової міфології, продовжує жити у СО фольклорних балад, слугуючи основою для утворення численних СО на позначення персонажів балад у процесі свого "розгалудження" у традиціоналістський та індивідуально-творчий етапи розвитку художньої свідомості.

Матеріали та методи. Саме консервативність фольклорних творів обумовлює важливість дослідження передконцептуального, концептуального та вербального вимірів образності американських фольклорних балад (далі – АФБ), оскільки архетипи та концептуальні моделі, які активуються та актуалізуються СО баладних творів, можуть пояснити когнітивно-семіотичний принцип поєднання СО у систему.

Архетипи несуть інформацію про наївне уявлення людини про світ та своє місце у ньому [15]. Вони активуються позасвідомо у процесі творення СО та є основою, яка активізує різні концептуальні моделі, що структурують СО. Концептуальні моделі СО формують складну структуру образності фольклорного баладного твору.

Спираючись на теорію словесного поетичного образу Л. І. Белехової [2], вирізняємо наступні важливі етапи формування художньої свідомості, відображені у досліджуваних фольклорних баладах: архаїчний, що охоплює міфологічний і міфопоетичний, традиціоналістський і неканонічний. Американські фольклорні балади є консервативними за способами відображення художньої дійсності, тому в них знаходимо такі форми думки, які характерні для архаїчного та канонічного (традиціоналістського) етапів

розвитку художньої свідомості.

Результати. Теоретичний огляд досліджень міфотворчості [1; 3; 8; 14] дозволяє зробити висновок, що способом осягнення навколишнього світу людиною у архаїчний період було встановлення відношення еквівалентності між предметами, а його механізмом – метаморфоза. Таким чином людина ставала співпричетною до усього, що її оточувало. Така думка підтверджується роздумами В. В. Виноградова про метаморфозу як семантичного довіску до предиката, та потрактування самого тропу відлунням "міфологічного мислення", коли "перетворення" вбачаються ліричними героями реальністю, а тому "справа не у мовних метаморфозах, а у способі світосприйняття" [4, с. 411]. Таке сприйняття дійсності полягає, на думку О. О. Потебні, у "приватному збігові субстанцій" [8, с. 485], у баладах це проявляється у відношеннях еквівалентності між доменами людини і природи у структурі образності. Зрозумілим є той факт, що дологічне мислення у баладних творах, що дійшли до нашого часу, лише проглядає крізь більш сучасні засоби вербального оформлення СО: епітети, порівняння, асонанс, алітерація тощо, тому основою для виявлення метаморфози, що є способом образотворення у американських баладних творах, є основою для встановлення зв'язків між концептуальними царинами, які структурують СО.

Концептуальний аналіз АФБ виявив, що метаморфозі як механізмові осягнення світу людиною передували два більш ранніх способи концептуалізації світу: морфоза та ароморфоза.

Термін "морфоз" походить від грец. *μορφή* "форма" та означає у біології зміни у фенотипі під впливом зовнішнього середовища, тобто зміну форми в циклі свого існування у певному середовищі [БЕС]. Екстраполюючи термін та значення поняття морфозу на лінгвальні явища, можна описати певний спосіб осмислення художньої дійсності на початковому етапі його розвитку через поняття концептуальної морфози. Відтак, *концептуальна морфоза* – це лінгвокогнітивний спосіб осмислення дійсності, в основі якого лежить лінгвокогнітивна операція еквівалентного мапування та процедура

тотожного відображення. При концептуальній морфозі об'єкти дійсності утворюють організовану концептосферу з основними концептуальними доменами ЛЮДСЬКЕ і ПРИРОДНЕ, між якими існує єдиний морфізм, тобто відображення, яке можна виразити математичним записом домен ЛЮДСЬКЕ \leq домен ПРИРОДНЕ. Морфізм можна відобразити комутативною діаграмою, яка є стандартним способом опису тверджень теорії категорій. У рамках цієї теорії комутативна діаграма – це орієнтований граф, у вершинах якого знаходяться об'єкти дослідження, а стрілки є морфізмами. Так, у вершинах діаграми (рис.1), що демонструє концептуалізацію світу в архаїчний період завдяки концептуальній морфозі, запишемо домен ЛЮДСЬКЕ через літери **A** на позначення референта реального світу, **A₁** – референта уявного світу; та домен ПРИРОДНЕ через літери **B** на позначення референта реального світу і **B₁** – референта уявного світу:

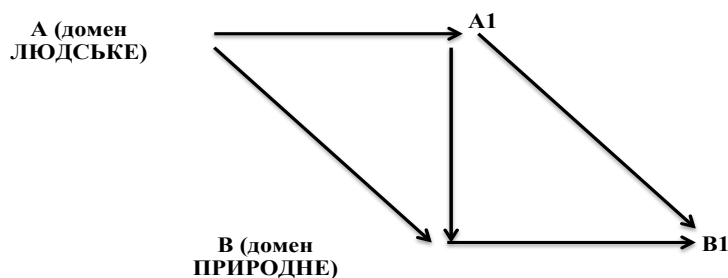

Рис. 1 Модель осягнення світу через концептуальну морфозу

Оскільки мислення архаїчного періоду характеризується синкретичністю та нерозривністю, нерозщепленістю людського і природного, то осмислення дійсності відбувається завдяки відношенню ототожнення концептосфери ЛЮДСЬКЕ та концептосфери ПРИРОДНЕ. Ототожнення означає, що людина не вирізняє себе від середовища, не розуміє себе частиною всесвіту. Тобто, у мисленні людини архетипного періоду не існувало сучасної концептуальної образ-схеми КОНТЕЙНЕР, у рамках якої людина вбачається об'єктом, поміщеним у контейнер УСЕСВІТ. У первісній свідомості природне є продовженням можливостей людини, тому

природні явища здатні передавати почуття людини, емоції, стани.

Схематично комутативна діаграма відтворює деформацію реального людського в уявне, з одного боку, а, з іншого, деформацію людського за рахунок розширення концептосфери людського природним, як реальним, так і в уяві.

Отже, у баладних творах **концептуальна морфоза** – це спосіб синкретичного осмислення дійсності на основі відношення рівнооб'ємності між концептуальними царинами, які формують СО через лінгвокогнітивну операцію еквівалентного манування, у результаті чого концептуальні ознаки однієї царини повністю належать іншій та викликають асоціацію як про одну царину, так і про іншу. Схематично, структуру СО, побудованого за допомогою концептуальної морфози, можна представити рис.2.

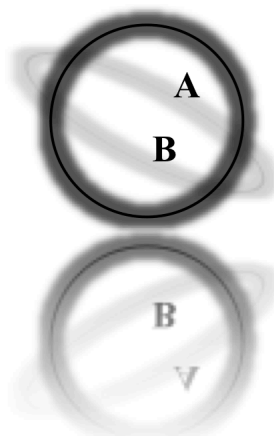

Рис.2 Абстрактна модель концептуальної морфози

Літерами **А**, **В** на рисунку позначено дві концептуальні царини, які накладаючись, об'єднуються в один ментальний простір, котрий віддзеркалюючись означає, що, накладаючись, концептуальні царини функціонують одна для одної як царина мети і джерела. Думка може рухатись у будь-якому напрямку, тому що одна концептуальна царина відразу активує іншу, концептуальні ознаки однієї царини відносяться і до іншої царини.

Уявлення про спосіб концептуалізації світу завдяки лінгвокогнітивним процедурам ототожнення та розширення базується на міркуваннях

Н. А. Криничної про трансформацію старого мотиву у процесі деміфологізації його складників та установлення зв'язку наслідування між архетипом та наступною традицією [6, с. 11]. Під трансформацією мається на увазі те, що архаїчний фольклор "закладався як основа для нового смислового змісту, який підказував та яким скеровував" [14, с. 223]. На думку В. Я. Проппа, фольклор генетично споріднений не з літературою, а з мовою, яка не має автора та виникає за сприятливих умов [9, с. 22]. Підтвердження сентенції В. Я. Проппа знаходимо у думці П. Леонтьєва про те, що міфологія має тісний зв'язок з мовою, та О. М. Фрейденберг: "Мова й міф паралельні, і загальною, породжуючою їх силою є первісна свідомість" [14, с. 31]. Установлюючи співвідношення міфем з фонемами, морфемами, семантемами, дослідники виявили полісемантизм та іконічність давнього протоепічного образу і мовних засобів, а тому міфемами прирівнюються до речення [7, с. 131]. Розмірковуючи над образотворенням у архаїчний час та взаємозв'язком образу і його вербальним вираженням, приходимо до думки про те, що *концептуальна морфоза* як спосіб трансформації концептосфери з доменами ЛЮДСЬКЕ і ПРИРОДНЕ завдяки лінгвокогнітивній *процедурі ототожнення*, у результаті чого уможлиблюється формування СО, який актуалізує певну емоційну атмосферу в американській фольклорній баладі шляхом набору фонем, що за звучанням створюють необхідний емоційний ефект – приємного чи неприємного для слухового сприйняття. Проявом *синкретичного мислення*, що дійшов до нашого часу та є одним із засобів творення образності баладних творів, є наслідування звуків навколишнього світу. Прийом ономапоєї (грец. *onomatopoeia* — звуконаслідування) — імітація звукових явищ, є давнім засобом буквального опису світу, який не вимагає творчих зусиль, тобто є примітивним. У баладних творах зустрічаються редупліковані ономапоетичні слова, які буквально відтворюють звуки тваринного світу, наприклад у баладі "The Hen and the Duck" (№ 208):

"Good day, Madam Hen," said the duck to the fowl,

"Quack, quack—quack, quack!"

I hope you are well and your sweet chickens too, quack,quack,

And now let them go with my ducklings to play

While we have a chat on the news of the day."

За допомогою концептуальної морфози когнруентності ЛЮДИНА ТОТОЖНА ПРИРОДІ, А ПРИРОДА ТОТОЖНА ЛЮДИНІ та лінгвокогнітивної процедури рефлексивності концептуальна царина, що позначає світ природи збагачується за рахунок концептуальної царини на позначення світу людей властивостями людей – умінням розмовляти. Тобто, субстантивований вигук "quack" є мовою качки. У данному випадку проявляється синкретизм природнього та людського, немає розщеплення цих світів та чітке усвідомлення різних функцій кожного. Когнітивною моделлю концептуальної морфози слугує така схема (рис. 3):

Рис. 3 Когнітивна модель концептуальної морфози

Еквівалентне релятивне мапування – це лінгвокогнітивне проектування відношень з однієї концептуальної царини до іншої, у результаті чого в царинах джерела та мети моделюються ситуації, що викликають схожі емоції та стани. Така **концептуальна морфоза** називається морфозою **тотожності**. Реалізується такий вид морфози за допомогою **лінгвокогнітивної процедури транзитивності**, коли відтворюються подібні стани світу природи та світу людини, та стилістичних засобів порівняння і морфози.

У зазначених баладах активується категоріальний архетип анімо-

аніматизму (термін Н. В. Слухай) [11], який охоплює усі предметні архетипи світу природи, котрим притаманні властивості живих одухотворених істот у світі балад: тварини, рослини тощо. Так, на тваринний світ накладаються соціальні умови та ролі, притаманні людині. За аналогією зі світом людей матері-тварини можуть бути безтурботними та недостатньо дбати про дітей, що призводить до сумних наслідків – утоплення малят-пташенят та оплакування їх, передане ономатопоєю:

*And so they jumped in, but alas they soon found
That chicks were not ducks, for the brood were all drowned.
"Peep, peep—peep, peep—peep, peep."*

("The Hen and the Duck", № 208).

Ономатопоє є одним із ефективних засобів, котрий створює додатковий до понятійно-предметної лексики тексту смисл через звукову виразність. Цей прийом створення образності конкретизує для акустичного сприймання якесь одне явище або ознаку, вже описану за допомогою інших мовних одиниць, і таким чином, актуалізує її. Це добре простежується на прикладі з проаналізованої вище балади.

Стилістичний прийом створення звукового фону за допомогою ономатопоетичної фонології є одним із широковикористовуваних прийомів ранньої баладної творчості й зустрічається у найстаріших баладах таких, наприклад (балада № 161):

*A lady lived in Lancaster,
Tra-la-liddle-te-i-de-O;
A gamester came a-courting her;
Tra-la-liddle-te-i-de-O*

Звуконаслідування породжує ритм, завданий попередніми віршами, та підсилює створену у баладі емоційну атмосферу через операцію рефлексивності та *концептуальну морфозу конгруентності* ЛЮДИНА ТОТОЖНА ПРИРОДІ, А ПРИРОДА ТОТОЖНА ЛЮДИНІ. Це означає, що світ природи співпереживає людині, живе за тими ж законами, дихає і

пульсує у одному ритмі з людиною. Саме тому природній світ є дублюванням емоцій та почуттів людини. Наприклад, у даному випадку концепт РАДІСТЬ, актуалізований набором морфем "*Tra-la-liddle-te-i-de-O*", формується як уявний природний звуковий ефект, тобто на діаграмі відповідає позначенню **V₁**. У процесі свого оформлення через взаємодію двох доменів СО проходить шлях від **A₁** (уявлення людини про певну емоцію як позитивну) до **V₁** (уявна асоціація певного звукового оформлення з емоцією) та **B** (реальне вираження емоції). Концептуальна морфоза передбачає деформацію домену ЛЮДСЬКЕ за рахунок долучення до нього домену ПРИРОДНЕ.

Висновки. Концептуальна морфоза є важливим когнітивним засобом структуризації образності фольклорного баладного тексту, оскільки дозволяє спрацьовувати архетипним СО, які у традиціоналістській та індивідуально-творчий етапи розвитку художньої свідомості наповнюються реалістичним змістом і які трансформуються відповідно до зростаючої ролі примату змісту у стереотипні та ідіотипні СО. Таким чином, баладна образність про реальні факти з історії Америки лягає на "канву" архетипного мотиву. Основою для реалізації архетипного розуміння світу є концептуальна метаморфоза ЛЮДИНА ПЕРЕТВОРЮЄТЬСЯ НА ПРИРОДНІ ЯВИЩА, А ПРИРОДНІ ЯВИЩА ПЕРЕТВОРЮЮТЬСЯ НА ЛЮДИНУ, яка системно поєднує усі знання про світоустрій та людину у ньому. Концептуальною схемою виступає концепт НЕПОДІЛЬНИЙ КОСМОС, який виростає із внутрішнього смислу СО, які системно розкривають різні аспекти, визначаючи основну ідею та зміст багатозначної категорії космос (з грец. κόσμος - порядок, устрій, міра). Космос у архаїчну епоху – це єдність та тотожність макрокосму та мікрокосму, зовнішнього світу та людини, відповідно з розвитком художньої свідомості відбувається зсув у концептуалізації світу, звзаємозаміщення СВІТУ ЛЮДИНИ на СВІТ ПРИРОДИ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апинян Т. А. Мифология: теория и событие : [Учебник] / Т. А. Апинян. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 281 с.
2. Белєхова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : [Автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.04] / Белєхова Л. І. ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002. – 34 с. – укр
3. Веселовский А. Н. Народные представления славян / А. Н. Веселовский. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2006. – 667 с.
4. Виноградов В. В. Поэтика русской литературы / В. В. Виноградов.. – М., 1976. – с. 411.
5. Киченко О. С. Фольклор як художня система (проблеми теорії) / О. С. Киченко. – Дрогобич : НВЦ “Каменяр”, 2002. – 216 с.
6. Криничная Н. А. Персонажи преданий: становление и эволюция образа / Н. А. Криничная. – Л. : Изд-во «Наука», 1988. – 192 с.
7. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – 2-е изд., репринтное. – М. : Издательская фирма «Восточная література» РАН, Школа «Языки русской культуры», 1995. – 408с. – [Исследования по фольклору и мифологии Востока].
8. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 616 с.
9. Пропп В. Я. Специфика фольклора / В. Я. Пропп // Фольклор и действительность : Избранные статьи. – М., 1976. – С. 22.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [Підручник] / О. О. Селіванова ; – Полтава : Довкілля. – К, 2008. – 712 с.
11. Слухай (Молотаева) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса М. Лермонтов, Т. Шевченко / Н. В. Слухай (Молотаева). – К. : Укрспецмонтажпроект, 1995. – 486 с
12. Суворова Т. М. Синергія образної системи американських фольклорних балад XVIII–XX століть : [монографія] / Тетяна Миколаївна Суворова. – Дніпропетровськ : "Середняк Т. К.", 2015. – 456 с.

13. Франк-Каменецкий И. Г. К вопросу о развитии поэтической метафоры / И. Г. Франк-Каменецкий // Сов. Языкознание. – Л., 1935. – Т. 1. – С. 142.
14. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – [2-е изд., испр. и доп]. – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 800 с. – С. 223–622.
15. Юнг К. Г. Душа и миф : Шесть архетипов / Карл Густав Юнг / [Пер. с англ.]. – К. : Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. – 324 с.
1. Vinogradov V. V. Poetry of Russian Literature / V. V. Vinogradov.. – М., 1976. – P. 411.

Tetiana Suvorova

WAY OF CREATIVE THINKING IN AMERICAN FOLKLORE BALLADS

The article is aimed at investigation of the bases for creative thinking and imagery formation in American folklore ballads. In the process of the reconstruction of the verbal images conceptual models it appeared that the conceptual morphosis is a specific way to reconstruct the world characteristic of American folklore balladry. The main stylistic means of imagery verbalization used in ballads on the basis of the conceptual morphosis are phonological and reduplicative onomatopoea. The cognitive model of the conceptual morphosis is SOMEBODY/SOMETHING IS IDENTICAL TO SOMEBODY/SOMETHING. The result of the investigation of the ways to cognate the ballad world is the conclusion about substitution of the human world by the world of nature, meanwhile the concept UNSEPARABLE COSMOS is actualised.

Key words: imagery, metamorphosis, conceptual morphosis.

Татьяна Суворова

СПОСОБЫ ОСМЫСЛЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА В АМЕРИКАНСКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ БАЛЛАДАХ

Статья направлена на исследование основ художественного мышления и

образотворчества в американских фольклорных балладах. В процессе реконструкции концептуальных моделей словесных образов выявлен особый способ концептуализации балладного мира – концептуальная морфоза. Основными художественными приемами вербализации образов, структурируемых концептуальной морфозой, являются фонологическая и редупликативная ономотопея. Когнитивной моделью концептуальной морфозы служит следующее: КТО-ТО/ЧТО-ТО ТОЖДЕСТВЕННО КОМУ-ТО/ЧЕМУ-ТО. Результатом исследования способов осмысления художественного мира баллад является вывод о том, что балладный мир строится на замещении мира людей миром природы, актуализируя концепт НЕДЕЛИМЫЙ КОСМОС.

Ключевые слова: образность, метаморфоза, онцептуальная морфоза.